

Веселова О.

ГОЛОД 1946-1947 рр. В УКРАЇНІ Й ЕКСПОРТ СІЛЬГОСПРОДУКЦІЇ В КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Радянський Союз після Другої світової війни оточували по периметру західних кордонів формально незалежні держави, у яких до влади прийшли комуністичні партії, за допомогою яких вища влада тоталітарної імперії тримала в своїх руках визволені від фашизму народи. СРСР узяв курс на радянізацію Європи. Країни Центрально-Східної Європи були закриті від західної частини континенту “залізною завісою”. Отримуючи владу з рук Й.Сталіна, лідери більшості країн Центральної і Східної Європи змушені були коритися диктату державної партії СРСР – ВКП(б), брати за зразок радянську модель будівництва комунізму.

В СРСР перших повоєнних років відбулася стабілізація політичного режиму, реставрація системи підпорядкування радянських республік московському центру. Головним змістом економіки вже мирного часу залишалась мілітаризація країни. “Українська РСР не є незалежною суверенною державою і навіть не володіє досить високим ступенем автономії. Угода про прийняття України в Об’єднані Нації була досягнута під тиском потреб воєнного часу. Встановлення дипломатичних зв’язків з Україною допомогло б Радянському уряду у його маневрах, спрямованих на те, щоб іноземні уряди повірили в реальність фіктивної автономії радянських республік”, – підкреслювалось в документі Держдепартаменту США¹. Рішення про створення в УРСР зовнішньополітичного відомства ґрунтувалося на прагненні мати не один, а кілька голосів в ООН та спеціалізованих організаціях. Україна колоніально підпорядковувалась московському центру.

По війні в економіці СРСР панівними продовжували бути військові пріоритети. Головним змістом економічного розвитку СРСР Сталін вважав будівництво військово-промислового комплексу (ВПК). “Метал – для виробництва зброї й обладнання – для підприємств, пальне – для підтримки роботи заводів, фабрик і транспорту, бавовна – для виробництва обмундирування, хліб – для постачання армії”, – роз’яснював Й.Сталін на зустрічі з виборцями м.Москви 9 лютого 1946 р.². Економіка була націлена на зростання військової могутності за рахунок інших галузей. Це програмувало подальший розвиток радянської економіки. Нарощування військового виробництва й мілітаризація СРСР відбувалися на руїнах. Економіка підпорядковувалась зовнішньополітичним та ідеологічним програмам.

У період апогею сталінщини повоєнне село залежної від московського центру Наддніпрянської України перебувало під постійним пресингом державної компартії тоталітарного СРСР. Й.Сталін та його найближче оточення – В.Молотов, Л.Каганович, ін., реставрувавши й здійснюючи економічну політику неринкового типу на основі ідеї безтоварного соціалізму з розрахунку залежності аграрного господарства від розвитку промисловості, через партійно-державну вертикаль влади, механізм адміністративно-командної системи, посилення репресій для відновлення та нарощування ВПК, підтримки урядів новостворюваних країн “соціалістичного табору”, як майбутніх союзників у новій світовій війні, до спалаху якої, як агресії держав Заходу, Радянський Союз готувався, милітаризуючи економіку й збільшуючи стратегічний резерв зерна, вилучали з села хліб та іншу сільгосппродукцію.

Згідно з рішенням Ради міністрів Союзу РСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р., № 1342-605-с Рада міністрів УРСР і ЦК КП(б)У в постанові від 4 липня 1946 р. затвердили річний план задачі зерна державі з врожаю 1946 р. Українській РСР у кількості 340000 тис.пудів (5 млн 440 тис. т)³. ЦК КП(б)У та Рада міністрів УРСР, під постійним тиском центру, постановою від 22 липня 1946 р. збільшили план обов'язкових поставок зерна 23 областям на 50%, мотивуючи це строкатістю врожаю в різних регіонах УРСР, чим збільшили загальний план до 362 млн 750 тис. пудів⁴. Постанова ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР від 17 серпня 1946 р. збільшувала обов'язковий план зернопоставок ще 13 областям України на 100%⁵. "Я бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться, важко було передбачити", – писав М.Хрущов у своїх мемуарах. І далі згадував, що за звернення до Й.Сталіна знизити план хлібоздачі міг потрапити в графу "ворогів народу": "Тоді це робилося в одну мить – тільки оком встиг кліпнути, як вже відчинилися двері, і ти опинився на Луб'янці. Хоч я переконував, що записки, що я послав, відображають дійсний стан справ, і Україна потребує допомоги, але лиш ще більше збуджував у Сталіні гнів"⁶. Здаючи за вказівками центру все вирощене, колгоспи були позбавлені можливості оплатити зароблені селянами тяжкою працею трудовні. Село охоплював голод.

Сталінська конфіскаційна репресивна політика хлібозаготівель стала визначальною причиною голоду 1946-1947 рр. в Україні. Темпи хлібозаготівель в республіці центр не задовольняли. Репресії посилювалися. Хліб вивозився. Невдоволення Й.Сталіна темпами хлібозаготівель проявилось у своєрідному "зміцненні" керівництва України шляхом зміщення М.Хрущова з посади першої особи в республіканській парторганізації й направлення до Києва Л.Кагановича, якого 3 березня 1947 р. було "обрано" Першим секретарем ЦК КП(б)У. М.Хрущов залишився Головою Ради міністрів УРСР. Можливо-владці на чолі з Л.Кагановичем продовжували репресивну хлібозаготівельну

політику, через яку голодували й опухали з голоду колгоспники, члени їх сімей й, особливо, діти, рідні похилого віку, головно сім'ї загиблих на війні фронтовиків, інвалідів війни та праці.

Але замість допомоги в тяжкій голодоморній ситуації населення України, перш за все сільське, зазнало від влади жорстокого репресивного удару. За постановою ЦК ВКП(б) та Ради міністрів СРСР від 27 вересня 1946 р. під приводом "економії у витрачанні хліба" з пайкового постачання за картками було знято 3 млн. 634 тис. 500 людей, з яких 2 млн 892 тис. 100 жителів сільської місцевості, в основному робітників радгоспів та осіб, не пов'язаних з сільським господарством⁷. З голодоморною бідною селяни були залишені сам-на-сам. Партійно-державне чиновництво постачалося через систему закритих спецрозподільників.

Репресії, голод гнали колгоспників з села. Розгортався масовий голод.

Вибита з голодуючого українського села продукція відправлялася в різні регіони імперії. Україна була головним постачальником зерна для Ленінграда, овочів – для Москви. Хліб вивозився до ряду областей РРФСР. Багато хліба експортувалося за кордон саме тоді, коли люди страждали, вмирили голодною смертю. Лише до Берліна, наприклад, відправлено 969 тис. т зерна та 60 тис. т інших продуктів, 50 тис. голів худоби. За 1946-1947 рр. до зарубіжних країн відвантажено 2,5 млн. т зерна⁸. "Намітили додатково вивезти за межі України 267 тис. т зерна, які [в] порядку переміщення держрезерву 208 тис.т, що оформлюються Міністерством продрезервів. Таким чином, загальний вивіз зерна за межі України у вересні доводиться до одного мільйона тонн," – повідомляв 5 вересня 1947 р. секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу міністр заготівель СРСР Двинський⁹.

Більшість голодуючих українських селян рятувалися, виживали як могли. Змушені були їсти навіть траву, кору дерев, різні сурогати, голод штовхав на здійснення правопорушень. 90% кримінальних справ, що розглядалися судами в 1947 р., становили справи про "крадіжки колосків" рядовими колгоспниками¹⁰. "Зараз колгоспи почали збирання хліба, збирають, молотять і зразу ж завантажують у вагони і вивозять невідомо куди, а тому, хто збирає – дзуськи. Як зможеш вкрасти і не попадеш – то твоє, а піймали – 5 років", – таке висловлювання колгоспника Удовенка з Н.Кайданів наводив у доповідній записці Кагановичу за 15 липня 1947 р. Сурков, начальник управління МДБ по Дніпропетровській обл.¹¹.

Голодуючих селян з районів їх постійного проживання за межі України не випускали. Великі ж голодні селянські маси з початку 1946 р. вирушали до західних областей УРСР, де було ще мало колгоспів, селяни зібрали непоганий врожай, загони Української повстанської армії чинили спротив вивозу зерна. Відозви, розповсюджені УПА, закликали селян допомагати

голодуючим. Селяни Західної України рятували від голодної смерті не тільки своїх земляків-українців, а й часто-густо виснажених від голоду людей з Воронезької, Курської, Орловської, Калузької, інших областей Росії, білорусів, молдаван. Однак страждало населення й Західної України від насильницької колективізації та репресій, а в деяких регіонах й голоду. Особливо сильним був голод в областях, приєднаних до УРСР перед війною – на Чернівецьщині, де в перші повоєнні роки більш масштабно, ніж в інших областях, проводилась колективізація, і смертність перевищувала народжуваність, погібельний голод охоплював Ізмаїльщину. Надзвичайно високою там була дитяча смертність. Якщо у середньому в Україні 1947 р. вона становила 127,7 малюків на тисячу дітей віком до одного року, то в Ізмаїльській області – 319, Чернівецькій – 211,5¹².

Добродійні пожертви голодуючим з-за кордону не приймалися. Україна одержувала лиш поміч від Адміністрації допомоги й відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), але не як голодуюча республіка, бо через замовчування владою офіційно вважалося, що голоду не існувало, а як постраждала під час війни.

Найсильніше голод вразив село. Станом на 20 червня 1947 р. в Україні, лише за реєстрацією МВС, вже було 1 млн 154 тис. 378 дистрофіків¹³. Доведені до дистрофії 3-го – 4-го ступеня, граничного виснаження, деякі голодуючі, втрачаючи здатність контролювати свої дії, вдавалися до канібальства. З початку 1947 р. відділом боротьби з бандитизмом МВС УРСР велося розслідування 130 випадків трупожерства та людодіства, зафіксовано 189 з'їдених людських трупів, до карної відповідальності притягнуто 132 особи. Найбільше – в Ізмаїльській обл.¹⁴

Голодоморне лихоліття свого піку досягло в першій половині 1947 р. В часи інтенсивного вилучення хліба голод в Україні забрав (за даними різних дослідників) від 100 тис. до 2,8 млн життів, в основному, українських селян-хліборобів¹⁵. У багатьох місцевостях голод продовжувався майже до кінця 40-х років.

Незважаючи на масовий голод у власній імперії, Радянський Союз експортував сільгосппродукцію, й найперше зерно, до країн Центральної й Східної Європи. Це почалося ще 1944 р. В листопаді 1944-го радянський уряд надав велику продовольчу допомогу югославському народу, безоплатно передавши йому 50 тис. т хлібопродуктів¹⁶. 15 грудня 1945 р. було підписано угоду про поставку Болгарії із СРСР 30 тис. т кукурудзи і 20 тис. т пшениці¹⁷. В червні 1945 р. Радянське командування передало чехословацькому уряду 9 тис.т хліба, круп і солі. В липні радянський уряд додатково виділив для поліпшення постачання населенню міст Брно і Моравської Острави 8 тис. т зерна, 700 т цукру, 275 т солі. Це повідомлення було опубліковане на першій

сторінці газети “Rude Pravo”. Для міста Братислави передано 2 тис.300 т зерна на вироблення борошна й круп, 210 т цукру і 100 т солі. Глава чехословацького уряду З.Фірлінгер висловив глибоку подяку уряду СРСР за надану допомогу¹⁸. 22 вересня в Москві була підписана радянсько-албанська торговельна угода, за якою Радянський Союз взяв на себе зобов’язання у терміновому порядку поставити Албанії 15 тис.т пшениці, 5 тис.т кукурудзи, ін. види продовольства. Поставки в Албанію відбувалися на пільгових для цієї країни кредитних умовах¹⁹. В 1-й половині 1946 р. поставлено 40 тис. т. зерна Болгарії. З 1946 по 1949 рр. для спасіння населення вражених засухою районів Болгарії радянський уряд відпустив 345 тис. т зерна²⁰.

8 лютого 1946 р. було укладено радянсько-польську угоду про поставку в кредит 200 тис.т радянського зерна, а 9 лютого на залізничну станцію Пшемисль вже прийшов перший транспорт з хлібом. У квітні СРСР надав Польщі новий кредит – 300 тис.т зерна, у жовтні – ще 100 тис.т. Саме це дозволило польському уряду відмінити натуральні сільськогосподарські податки. Оцінюючи допомогу, надану Польщі Радянським Союзом за період з липня 1944 по червень 1946 р., міністр промисловості й торгівлі Польщі Г.Мінц на установчому конгресі Товариства польсько-радянської дружби 2 червня 1946 р. підкреслював, що: “без імпорту радянського продовольства в найкритичніші моменти цих двох років ми терпіли б голод...”. Всього в 1946-1947 рр. в посушливі й неврожайні для обох країн роки, СРСР поставив Польщі в кредит 900 тис.т зерна²¹. “Відома письменниця Ванда Василевська після поїздки на батьківщину розповідала М.С.Хрущову, що варшав’яни були незадоволені радянським урядом: він надсилає їм хліб не тільки білий, а й чорний. Вони не знали, зітхала вона, що українці, чий хліб привозять до Польщі, в цей час пухнуть з голоду і людоїдствують,” – писав А.Стреляний у статті “Останній романтик”. Про випадки людожерства М.Хрущов свідчить впевнено: “Знав це я, знав це Сталін, знали інші, кому я говорив”²². М.Хрущов вимогливо турбувався, щоб його розповідь не кинула тінь на поляків, адже поляки дійсно не знали, що чинилося в Україні.

В 1945 р. СРСР поставив Румунії в кредит 300 тис. т зерна, а в 1946 р. – ще 50 тис. т і 32 тис.т картоплі²³. Рятуючи населення звільненого Будапешта й інших міст, за обопільною згодою, радянський уряд в березні 1945 р. надав Угорщині 15 тис.т зерна, 3 тис.т м’яса, 2 тис.т цукру. В червні 1945 р. із СРСР в Угорщину було направлено 18 тис. т зерна, 1,4 тис.т м’яса, 900 т солі, 180 т ячменю, а також цукор й рослинну олію²⁴.

“Радянський уряд погодився „задовольнити побажання держав “народної демократії”, незважаючи на те, що СРСР переживав тоді значні труднощі у сільському господарстві.” Так ці речі пояснювали дослідники²⁵.

1947 р. із СРСР до Чехословаччини відправлено 600 тис. т зерна. “Радянський Союз врятував нас від голоду”, – так оцінив радянську продовольчу допомогу президент Чехословаччини К.Готвальд²⁶.

За угодою з Румунією від 25 червня 1947 р. СРСР поставив їй 80 тис. т зерна. 27 червня 1947 р., прем’єр-міністр Румунії Петру Гроза заявив: “Роки засухи поставили нас у тяжке становище. Ми були вимушені платити золотом, щоб отримати кукурудзу з Заходу. Нав’язані нам умови були важкими, і, незважаючи на те, ми одержали дуже мало кукурудзи. Ми змушені були знову стукати у двері наших друзів зі Сходу. Ми знаємо, що у них була засуха і що, не дивлячись на це, вони позичили нам минулого року 30 тисяч вагонів зерна з доставкою додому, не вимагаючи ніяких гарантій, не вимагаючи золота, а ми не змогли віддати цей борг. Незважаючи на це, ми знову звернулися до наших друзів, і вони зрозуміли нас й допомагають нам знову.” Отримавши таку допомогу, компартія відвела загрозу голоду від сотень тисяч сімей. Це залишило незабутній слід в пам’яті трудового народу і сприяло подальшому розширенню й зміцненню позицій робітничого класу в органах державної влади²⁷.

6 квітня 1946 р. в Москві підписано угоду між урядом СРСР й Тимчасовим урядом Французької республіки про поставки у Францію 400 тис. т пшениці і 100 тис. т ячменю протягом квітня, травня й червня 1946 р. “Радянський уряд, враховуючи тяжке продовольче становище Франції і прохання французького уряду, вирішив піти назустріч Франції, як своєму союзнику, й продати їй зі своїх обмежених ресурсів зазначену вище кількість зерна...”²⁸, – говорилося в угоді. “Радянський Уряд також позитивно поставився до пропозиції Фінляндського уряду про продаж Фінляндії 100 тис. т зерна...” – говорилося в Радянсько-Фінляндському комюніке про перебування в Москві Фінляндської урядової делегації на чолі з прем’єр-міністром паном Мауно Пеккала 17 квітня 1946 р.²⁹ СРСР також надав країнам “народної демократії” значну фінансову допомогу.

Таким чином, Й.Сталін намагався використати й розвинути з перемоги максимальні геополітичні висновки, зокрема нарощування військової присутності в Європі. І саме цьому відбудова економіки СРСР відбувалася не через вивільнення фінансових засобів із ВВП, а за рахунок матеріальних втрат населення. Радянські засоби масової інформації впроваджували у свідомість населення уявлення про необхідність спільними зусиллями й жертвами компенсувати витрати країни на війну. Так виправдовувалась жорстка податкова політика, пограбування людей через хлібозаготівлі, державні позики, неоплата праці тощо. Склалася разюча невідповідність між очікуванням населення й устремлінням правлячої комуністичної партії. Радянське керівництво, крім силового впливу, турбувалося про те, щоб

життєвий рівень населення країн Центрально-Східної Європи зростав більш швидкими темпами, ніж добробут громадян СРСР. “Хліб колгоспи збирали, але люди його не бачили, бо вивозили його хтосьна куди, ” – свідчила О.М.Оніщук. “Хліба нам би вистачило на декілька років, якби ми його не відправляли за кордон. Але видно так треба, щоб ми їли сміття, а за кордоном їли наші булки”, - про такі висловлення повідомляли управління КДБ органам влади³⁰.

Рятуючи від голоду населення країн Центрально-Східної Європи, радянський уряд морив голодом населення радянських республік, і найбільше УРСР. 1946 р. в селах України щомісяця гинуло 20 тис. людей. В розпал голодомору в сільських місцевостях Наддніпрянської України в січні 1947 р. померло до 30 тис., в лютому – 38,5 тис., в березні – до 51,4 тис. осіб³¹.

Як виражала така політика державні і національні інтереси народів СРСР, які про теплу турботу про сусідів навіть не були поінформовані? Зерно, що направлялось до країн “народної демократії”, відривали від гостропотребуючих, від свого голодуючого народу. Порівняймо: в країнах Центрально-Східної Європи засуха – в Україні – розруха й засуха, там – загроза голоду, тут – масовий голодомор. Радянський уряд “не залишив у біді сусідів” – це благородно, а своє населення залишив на голодну смерть. Не можуть бути благодійні справи шляхетними за рахунок життя мільйонів людей через голодомор – штучно створений політикою ВКП(б), вищою владою СРСР. Таку політику щодо власного народу пояснити не тільки важко, а й неможливо. Ціна такої допомоги для населення СРСР, народу України занадто висока. Їй не може бути виправдання.

Народам Центрально-Східної Європи і незалежної України варто не забувати свою історію і думати про майбутнє, аби мирно жити разом в об’єднаній Європі.

¹ Нариси з історії дипломатії України. – К.: 2001. – С.530

² Правда. – 1946. – 11 лютого

³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.929. – Арк. 4-7.

⁴ Там само. – Спр.931. – Арк. 25, 47-49.

⁵ Там само. – Спр.939. – Арк. 43-44, 48.

⁶ Мемуари Никити Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1991. – №11. – С.37,38.

⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.949. – Арк. 19-23.

⁸ Внешняя торговля СССР. Статистический сборник, 1918-1966. – М.: 1967. – С.88.

⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.825. – Арк.216.

¹⁰ Там само. – Оп.23. – Спр.4948. – Арк.1, 2, 6-11, 12.

-
- ¹¹ Там само. – Спр.4961. – Арк.13.
- ¹² ЦДАВО України. – Ф.582. – Оп.11. – Спр.80. – Арк.74, 83.
- ¹³ Архів МВС України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.91. – Арк.138.
- ¹⁴ Там само. – Арк.139.
- ¹⁵ Білас І.Г. Голокост на Україні в 1946-1947 роках. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. – Мюнхен. – 1992. – С.76; Веселова О.М. Голод в Україні 1946-1947 років. / Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнародна наукова конференція. Київ. 9-10 вересня 1993 р. Матеріали. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. – С.188; Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946-1947 рр. // УІЖ. – 1990. - №8. – С.28-29; Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. // УІЖ. – 1990. - №2. – С.22-23; Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Кн.1 (Автор-упорядник П.Яшук). Київ – Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1999. – С.85.
- ¹⁶ Нежинский Л.Н. У истоков социалистического содружества: СССР и страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине 40-х годов XX столетия. – М.: Международные отношения, 1987. – С.169.
- ¹⁷ Там само. – Арк.171.
- ¹⁸ Там само. – Арк.170.
- ¹⁹ Там само. – Арк.172.
- ²⁰ Там само. – Арк.171.
- ²¹ Парсаданова В.С. Помощь Советского Союза в восстановлении польской экономики (1944-1949 гг.). // История СССР. – 1988. - №4. – С.70-71.
- ²² Стреляный А. Последний романтик // Дружба народов. – 1988. – №11.
- ²³ История внешней политики СССР. Ч.II. 1946-1970 гг. – М.: 1952. – С.58-59.
- ²⁴ Нежинский Л.Н. У истоков социалистического содружества: СССР и страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине 40-х годов XX столетия. – С.170, 172.
- ²⁵ История внешней политики СССР. Ч.II. 1946-1970 гг. – С.59.
- ²⁶ История Чехословакии. – М.: 1960. Т.3. – С.470, 475.
- ²⁷ История внешней политики СССР. Ч.II. 1946-1970 гг. – С.59.
- ²⁸ Внешняя политика Советского Союза за 1946 год: Документы и материалы. – М.:1952. – С.117.
- ²⁹ Там само. – Арк. 120.
- ³⁰ Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.
- ³¹ Литвин В.М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946-1955). – К.: Видавничий дім “Лі-Терра”, 2004. – С.100.